

bylo s bráhmánem, který porušil některé náboženské předpisy (provedl např. obět ve prospěch šudrý, recitoval védy nepovoláním, souložil s ženou z nízké kasty apod.), skutečně nakládáno jako s královrahem, jak tvrdí *Gautamadharmaśāstra*.¹

Průběh procesu

Soudy a soudní pře byly ve zvykové společnosti vedeny dlouho před vznikem zákonů. Detaily jejich složení a průběhy jsou často hodně sporné a z některých kultur je nelze vůbec doložit, ale přesto se uchovalo dost materiálů, aby si bylo možné učinit alespoň rámcovou představu. Necháme-li stranou spory v rámci rodiny, které zpravidla řešila její hlava (lat. *pater familias*, sum. šu-gi, akk. *šibu*, hebr. *geber*, albánsky *zoti i shtëpisë*), ve zvykové společnosti proti sobě v procesu nestáli pouze dva nezávislí soukromníci (tj. žalující a obžalovaný), nýbrž dva rody či kmeny, do nichž patřili.² To samozřejmě podstatně měnilo situaci. Zvykové společnosti neustále hrozilo, že poškozená strana vynese rozsudek sama a vlastníma rukama ho vykoná, což mohlo mít za následek vyvolání nekonečného kolotoče odvet, nebo dokonce rozpoutání války, protože vina zasahovala celý provinčův rod, klan či kmen. Společnost proto měla velký zájem na tom, aby se strany sporu vzájemně dohodly na náhradě škody nebo omezily trest na vybraného jednohlavce (ne nutně viníka) nebo jeho rodu.

Tuto dohodu vyjednával či zajišťoval autoritativní prostředník nebo arbit, kterého respektovaly obě strany. U předislámských beduinů to byl věštec (*káhim*), v Indii král, v homérském Řecku tuto úlohu plnil zpravidla vojenský velitel nebo lokální vládce, v primitivních kulturách to byl převážně náčelník.³ Tito lidé většinou působili také v roli soudce ve vlastní příi, i když se stávalo, že byl soud volen *ad hoc* z jiných lidí (pocházejících ovšem vesměs z výše popsaných skupin), na jejichž jmenování se někdy podílely i obě strany sporu (přinejmenším svým souhlasem).

Pravomoc soudce byla hodně omezená. Nemohl jednoduše vynést nějaký rozsudek, nýbrž musel hledat takové řešení situace, které by bylo v souladu se zvykovým právem a s nímž by souhlasily nejen obě strany sporu (pokud jedna z nich nesouhlasila, hrozila násilná právní svépomoc), nýbrž i zúčastnění diváci.⁴ Soudcovu delikátní pozici často ještě zhoršovala skutečnost, že zločin byl pokládán za nábožensky znečišťující a řád narušující faktor, jehož nevyřešení šířilo poskvrnu do okolí a dopadalo i na samotného soudce. Svědecktví o tom nabízí např. starozákonní nebo indická spo-

¹ / Řecko: Vítek, *Pojetí zákona*; Egypt: Landgráfová, *Zákon a řád*; Persie: Casartelli, *Iranian Law*, s. 853; Indie: Strnad, *Zákon a řád*; k zkrslujícímu prizmatu indické kněžské vrstvy viz obecněji Larivière, *Law and Religion*, s. 5354.

² / Viz k tomu Vítek, *Pojetí zákona* (Řecko); Boušek, *Zákon a právo* (preislámská beduini); Starý, *Zákonem necht je budována zem* (staří Seveťané); Hradečný – Hladký, *Dějiny Albánie*, s. 137–138 (Albánie); necht je budována zem (aberné).

lečnost,¹ v Řecku na tuto skutečnost opakovaně naráží ve svých modelových soudních řečech sofista Antifón (5. stol. př. n. l.).²

Shledat nevinného viníkem z vraždy je chyba a bezbožnost, která uráží bohy i zákony. Pro žalobce není tak závažné obvinít z vraždy nesprávnou osobu, jako je tomu v případě soudců, když vydají nesprávný verdikt.

Všechny soudy byly veřejné a konaly se na zvláštních, k tomu vyhrazených místech, občas i v pečlivě volených termínech.³ Diváci nebyli bezprávní čumilové, kteří museli jen mlčet, nýbrž kontrolovali správnost procesu a jeho procedur a měli právo se ozvat, pokud se jim něco nezdálo být v pořádku. Průběh procesu byl zpravidla vysoce formalizován a jakákoli chyba ho mohla zhatit nebo automaticky obrátit v neprospěch chybavšího (tak tomu bylo např. u starých Seveťanů nebo severoamerických Huronů).⁴

Soudce neměl k dispozici žádný vyšetřovací aparát, takže pokud existovaly nějaké usvědčující, nebo naopak ulehčující indicie, bylo na stranách sporu, aby je obstaraly a předložily. Strany se však o něco takového zpravidla vůbec nesnažily. Hlavní „důkazy“ představovaly na jedné straně výpovědi „svědků“, u nichž se nijak nerozlišovalo, viděli-li spáchaný čin či ne, na straně druhé přísahy a kletby, jimiž museli všichni zúčastnění své výpovědi potvrdit. Ty se často spojovaly do téže formule a představovaly klíčový prvek archaického práva: „Naši předkové neznali totiž žádně pevnější pouto [...] nad přísahu. To dosvědčují *Zákony dvanácti desek* i posvátné zákony, to dokazují smlouvy [...] i důtky a tresty censorů, kteří nic nesoudivali bedlivěji než porušení přísahy“, říká Cicero s odkazem na *Zákony dvanácti desek*.⁵ Přísahy a kletby přitom do procesu často výslovně či implicitně zapojovaly bohy, kteří měli potrestat ty, kteří nemluvili pravdu. Například řecký básník Theognis (6.-5. stol. př. n. l.) nabádal svého mladého milence Kyrna takto:⁶

Před bohy přísahat křivě se varuj, vždýť naprosto nelze před bohy věcnými skryt, komu čím povinen jsi.

O tisíc let později Řehoř z Tours vykládal, že když někdo v kostele Panny Marie a Jana Křtitele, který stál v jeho rodném městě, křivě přísahal, byl okamžitě sražen k zemi a po čase občas i zemřel.⁷ Podobně, když Chetitě porušili odpřísáhnoutou smlouvu s Egypťany, postihl je za to jejich Bůh bouřkou morem.⁸ Někdy přísaha obžalovaného (a jeho

¹ / Izrael: Čech, *Zákon*; Indie: *Manusmrti* VIII.12 a 18–19.

² / *De caed. Herod.* (Or. V) 89. Latte, *Heiliges Recht*, s. 44.

³ / Tak tomu bylo na pravidelných sněmech starých Seveťanů a Irů (Starý, *Zákonem necht je budována zem*; Anwyll, *Celtic Law*, s. 828) nebo ve starozákonní společnosti, kde soudy zasedaly u městské brány (Čech, *Zákon*). Obecněji k tomu viz Hattenhauer, *Evropské dějiny práva*, s. 32–33.

⁴ / *Seveťané*: Starý, *Zákonem necht je budována zem*; Huroni: Gray, *American Law*, s. 814–815.

⁵ / Cicero, *De off.* III.31.111, přel. J. Ludvíkovský.

⁶ / Theognis 1195–1196, přel. R. Mertlík.

⁷ / *Ā. t. z. z. m.*

stoupenců) stačila ke zproštění viny a rozpuštění soudu (byť třeba ne ke spokojenosti žalující strany),¹ jindy bylo předepsáno, kolik svědeckých přísah ten či onen zločin vyžaduje.²

Občas docházelo i k tomu, že spor vyhrál ten, kdo si dokázal obstarat více přísežných pomocníků (tj. lidí nijak nezasevěných do sporu, ale ochotných přísahat, že jeho strana je v právu),³ nebo přivést s sebou více ozbrojenců (občas na soudy lidé chodili z dobrých důvodů ozbrojeni, i když bylo přísně zakázáno zbraně použít). Rozsudek vykonávala žalující strana nebo ten, koho tím pověřila, neboť jednak soudce ani společnost nedisponovali žádným exekutivním aparátem, jednak bylo zcela na straně, která ve sporu dostala za pravdu, jak s právem na vykonání rozsudku naloží (jeho uplatnění nebylo někdy vůbec snadné, zvláště když byla odsouzená strana silnější a málo vstřícná).

Tato právní struktura přešla téměř beze zbytku i do pozdější doby, v níž už místo zvyků dominovaly zákony. Samozřejmě ne beze změn. V autokratických systémech zůstal nominálně soudcem panovník, ale pokud byly jeho državy příliš velké na to, aby je mohl obhospodařovat sám, delegoval svou soudní pravomoc zpravidla na administrativní aparát a osobně soudil jen výjimečně nebo vůbec. Tak tomu bylo například v Číně, staré Koreji, Egyptě a v islámských zemích. V kulturách neovládaných panovníky byli soudcové jmenováni nebo voleni určitým politickým společenstvím, a to zpravidla na omezenou dobu. Jejich původ a postavení ve společnosti zvyky ani zákony většinou neupřesňovaly, ale zpravidla byli vybíráni z majetnějších, vzdělanějších a vážených vrstev (snad s výjimkou extrémně ochlokratických Athén). Oproti minulým dobám pravomoc soudu podstatně stoupla: účastníci pře měli povinnost dostavit se k soudu⁴ a řídit se jeho rozsudkem, i když s ním nesouhlasili.

Některé archaické prvky přetrvávaly i v dobách pozdějších (např. trestání celé provinilcovy rodiny, či dokonce kmene),⁵ ale jen málokdy v téže podobě. Asi nejzávažnější změna postihla přísahy a kletby, to znamená hlavní pilíř zvykového práva.

¹ Např. zákon IC IV, 72, IV,5-9 z krétské Gortýny (5. stol. př. n. l.) zproštuje v rozvodové při ženu viny, pokud odpřisáhne, že nic nepodržela z majetku svého bývalého manžela (Latte, *Heiliges Recht*, s. 23-24). Podobně přísaha platila jako důkaz neviny ve starém Mexiku (Gray, *American Law*, s. 815 a v Indii, pokud se obviněnému v určené době od složení přísahy nepříhodilo nějaké neštěstí – to bylo považováno za zásah bohů a usvědčení ze lži (Jolly, *Hindu Law*, s. 852). Obecněji viz Hattenhauer, *Evropské dějiny práva*, s. 36.

² Viz např. staroslověnský *Zak. sud. 7a* (přel. J. Vašica): „Počet svědků at' bývá jedenáct nebo víc než tento počet, při malých sporech od sedmi do tří, ne však méně než tento počet.“ Stov. byzantský zákoník *Eklogé* XVII,26 (vznikl někdy v první pol. 8. stol.), odkud byl staroslověnský text převzat, langobardský *Rothariho éдикт* (E. Roth. 166. 359) a Hattenhauer, *Evropské dějiny práva*, s. 35.

³ IC IV, 81.14 z krétské Gortýny (5. stol. př. n. l.): „Vítězí strana, pro níž přísahala většina (svědků).“ Stejně rozhodoval vyšší počet svědků v Indii, nedal-li se případ rozhodnout jinak (*Manusmrti* VIII,73: Jolly, *Hindu Law*, s. 852).

Ne všude ve stejné míře, ale přesto citelně. Soudy i nadále vyžadovaly přísahy, ba dokonce tvrdě trestaly ty, kteří je odepřeli složit (např. ve starém Řecku automaticky prohrávali svou při, ale občas přitom přišli i o majetek a byli vyloučeni z obce).¹ Také krivo-přísežnictví bylo stíháno citelnými tresty: v Egyptě takovými lidem uřezávali nos a uši a vypovídali je do Núbie, podobně jeden z paragrafů středověké Gratianovy sbírky důtklivě varuje, aby se nikdo nepokoušel z přísahy nějakou lstí vykroutit, protože Bohu takový podvod rozhodně neujde.² V Indii měl král po zjištění falešného svědectví či krivé přísahy proces anulovat a viníka potrestat vysokou pokutou nebo vypovědět do vyhnanství.³ *Chammu-rapitlo zákoník* stanovoval za krivou přísahu v majetkově právním sporu pokutu ve výši sporné sumy, v hrdečním sporu ale trest smrti. Staroslověnský penitenciál předepisuje za obyčejnou krivou přísahu sedm let pokání, ale v závažnějších případech vyhnanství, zatímco staroslověnský zákoník z téže doby krivo-přísežníky nařizuje trestat pokutou a zakazuje jim jednou pro vždy vystupovat na soudech jako svědci.⁴ Za krivou přísahu měla být odsouzena k smrti nebo ke zmrzačení Egyptanka Heria, která opakovaně lhala, že se nedopusťla krádeže.⁵ Rovněž v Římě byl usvědčený krivo-přísežník vyňat z tzv. „božího smíru“ (*pax deorum*) a jakožto bezbožník (*impius*) mohl být kýmkoli beztržně usmrčen.⁶

Funkčnost přísah dokazují i dodatečná přiznání krivo-přísežníků, kteří neštěstí, jež na ně v důsledku krivé přísahy dopadla, považovali za boží trest a raději svou vinu veřejně vyznali. Například z maloasijského Řecka se od helénistické doby dále dochovala řada nápisů (tzv. *Beichtinschriften*), v nichž se nemocní doznávají ke svým zločinům (krivým přísahám, krádežím apod.) v naději, že jim díky tomu bůh odpustí a nemoci a dalších případných postihů je zbaví.⁷ Podobně v Indii platilo přísežné svědectví až po sedmi dnech, pokud se přísahajícím nepříhodilo nějaké neštěstí, které soud i zčásti strany okamžitě interpretovaly jako boží trest a usvědčení.⁸ V řadě kultur

¹ Viz zákon SEG XXXI,985 D z Teu (5. stol. př. n. l.): „Pokud však (obviněný) přísahat odmítne, nechť proti němu lid odhlasuje trest, jako kdyby byl vinný.“ Nebo zákon IG I³ 40.32-6 z Athén (446/45 př. n. l.): „Pokud někdo odmítne přísahat, nechť je zbaven občanských práv, jeho majetek konfiskován ve prospěch státu a desetina z něj at' je zasvěcena Diovi Olympiovi.“ Latte, *Heiliges Recht*, s. 19; Jones, *Law*, s. 138.

² Egypt: Landgrátová, *Zákon a řád*. Hattenhauer, *Evropské dějiny práva*, s. 12.

³ *Manusmrti* VIII,117-123 a 219. Stov. Jolly, *Hindu Law*, s. 852, jenž obecně hovoří o krutých trestech za krivo-přísežnictví.

⁴ *Staroslověnský penitenciál* 5 a 34 (M 5 a 47); *Zak. sud. 7a*. Překlady obou pasáží uvádí Vašica, *Literární památky*, s. 220 a 193.

⁵ Landgrátová, *Zákon a řád*.

⁶ Wissowa, *Roman Law*, s. 885.

⁷ Stov. např. *CMRDM* 69 z Lýdie (164/5 n. l.): „Bůh se na něj (tj. na zloděje) rozlobil, takže po nějakém čase mu (zlodějí ukradený) plášť přinesl a veřejně vyznal svou vinu. Potom mu bůh prostřednictvím anděla nařídil, aby prodal část (svých) oděvů a zverejnil jeho (tj. boží) zázrak na stěle.“ Latte, *Heiliges Recht*, s. 82-83; Gager, *Curse Tablets*, s. 176; Steinleitner, *Die Beicht*.

⁸ *Manusmrti* VIII,108 (přel. D. Zbavitel): „Postihne-li svědka do sedmi dnů od vypovědi nemoc, požár

následky křivé přísahy a kletby přesahovaly i do posmrtného života, kde na provínice čekaly strašlivé tresty (Egypt, Indie, Řecko, Skandinávie).

Avšak zatímco v nejstarších dobách bylo těch, kteří se složením křivé přísahy odvážili vydat se a své rodiny napospas božimu hněvu a prokletí, podle všeho jen velmi málo, postupem času jejich počet neustále narůstal a šířil se ve všech vrstvách. Navzdory snahám zákonů a hroziivosti trestů se vyžadování a skládání přísah stále více formalizovalo a soudy začaly počítat s tím, že přísahy už žádnou jistotu a pravdu ne poskytují. Například v Řecku klasické doby se už pod přísahou lhalo natolik běžně, že Plátón navrhl, aby se přísaha na soudech úplně zakázala, poněvadž více než polovina zúčastněných přísahá křivě.¹

Je totiž třeba, aby dávané zákony při zahajování při rozumně vylučovaly přísahy obou stran a aby ten, kdo zahajuje proti někomu při své stížnosti sepsal, ale přísahu ne- připojoval, a právě tak aby obžalovaný své popření napsal a odevzdal je úřadu bez přísahy. Neboť je věru hrozně dobře vědět, že při velkém množství při, jež se v obci vyskytnou, bezmála polovice zúčastněných osob se provinuje křivou přísahou.

Athénský případ není ojedinělý, protože podobný proces proběhl například také v Římě, ve Skandinávii a ve středověké Evropě.² Třebaže přísaha i nadále pro větší část populace svou sílu a smysl měla, soudy přestávaly rozhodovat jen na základě přísah zainteresovaných stran a jejich stoupenců a začaly zohledňovat jen očitě svědky a „důkaz“, i když jimi byly především racionální argumenty vycházející z očitých svědectví, precedentů a minulosti aktérů. Vyšetřovací aparát totiž i nadále scházel. V řadě kultur sice existovala jakási forma policie, ale jejich příslušníků bylo málo a vyšetřování zločinů většinou nepatřilo k výměru jejich práce. V autokratických systémech se takřka veškerá exekutiva postupně soustředila do rukou státu (např. v islámských zemích, Persii, Egyptě, Číně a Koreji), ve volnějších uspořádáních společnosti ji zčásti vykonávala žalující strana, zčásti stát (zejména v případech závažnějších zločinů typu vražd, velezrady apod.) a zčásti lidé, jimž stát (nebo žalující strana) exekutivní právo za úplatu pronajal (jako tomu bylo např. v klasických Athénách). V řadě kultur se ale postupně objevily i zvláštní vyšetřující instituce, jejichž nástup byl příznakem konce archaického právního uvažování a který spolu se systematizací legislativy vyznačuje přechod k právu v moderním smyslu slova. Na těchto základních tvarech pak pozdější vývoj zákona změnil už jen málo.

¹ I. os. XII, 948 D, přel. F. Novotný. Parker, *Law and Religion*, s. 74.

² ... ..

Zkratky

a.l. = ad locum
 akk. = akkadský
 arab. = arabský
 av. = avestský
 bret. = bretonský
 čín. = čínský
 gót. = gótský
 hebr. = hebrejský
 ir. = irský
 lat. = latinský
 prol. = prolog
 řec. = řecký
 sang. = staroanglický
 sanskrt. = sanskrtský
 shn. = starohornoněmecký
 ssev. = staroseverský
 sum. = sumerský
 vel. = vešský

Prameny¹

Aischylos, *Choeph.* = Aischylos, *Obětující ženy (Choephoroi)*, ed. Mazon.
 Aischylos, *Suppl.* = *Prosebnice (Supplices)*.
 Anitón, *De caed. Herod.* = *O Héródově vraždě (De caede Herodis)*.
 Aristofánés, *Nub.* = *Oblaka (Nubes)*.
 Cicero, *De leg.* = *O zákonech (De legibus)*.
 Cicero, *De rep.* = *O státu (De re publica)*.
 Cicero, *De off.* = *O povinnostech (De officiis)*.
 CMRDM = *Corpus Monumentorum Religionis Dei Mentis I*, ed. Lane.
 Diodóros Sicilský = *Dějiny (Bibliotheca historica)*.
 Diogenés Laërtios = *Životy (Vitae)*.
 DK = H. Diels – W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I-III*, 1992.
 DL Bb = *Dalekarijský zákoník, O litáských sídlech (Bygninga bálkr)*, ed. Wessén.
 E. Roth. = *Rothariho edikt (Edictum Rothari)*, ed. Bluhme 1868.
 Ed. = *Eklóga (Eklógé)*.
 Euripidés, *Alc.* = *Alkestis (Alcestitis)*.
 Gul = *Zákoník sněmu v Guli (Gulapingslógg)*, ed. Rudolf Keyser et al. 1846.
 Hésiódos, *Op.* = *Práce a dny (Opera)*, ed. West.
 Hésiódos, *Theog.* = *Zrození bohů (Theogonia)*, ed. West.
 ChZ. = *Chammu-ropiho zákoník*.
 IC = *nápisy z Kréty (Inscriptiones Creticae)*, ed. Guarducci.
 IG = *nápisy z Řecka (Inscriptiones Graecae I-XIV)*.
 Il. = Homér, *Ilias (Ilias)*.
 L. Bai. = *Zákoník Bavorů (Lex Bajuvariorum)*, ed. Heymann 1926.
 L. Sal. = *Zákoník sálských Franků (Pactus legis Saticae. Recensio Pippina)*, ed. Eckhardt 1953.

přesly i do středověkého a moderního práva.¹ Představovaly pravidelné a formulacně vysoce standardizované součásti většiny zákonů a často se spolu vzájemně pojily, viz zejména kletby a přísahy. V nejstarší době, kdy bylo dokazování viny nebo vymáhání práva velmi obtížné, se lidé složením veřejné přísahy a kletby, kterou směřovali na svou hlavu a rodinu, vystavovali v případě lži božímu trestu; později se tato praxe hodně zformalizovala a obsahově vyprázdnila, ale přesto zůstávala součástí soudnictví a legislativy, viz například přísahu s kletbou, která se dochovala na jednom zákoně z Delf.²

Toto je text přísahy: Přisáhám u Dia Patróa, že pokud svou přísahu dodrším, nechť mě čekají (mnohé) dobré věci; pokud ji však poruším, ať se mi místo dobrých věcí dostane těch nejhorších z věcí zlych.

Zákon v soudní praxi

Už před zapsáním prvních zákonů regulovala společnost určitá pravidla (*themistes*), která umožňovala mimo jiné i vedení při. *Themistes* se nazývaly také rozsudky soudců a boží výtoky, takže nepřekvapí, když byly tyto protozákony občas přímo označovány jako Diovy.³ To nicméně neznamená, že lidé tehdy očekávali od každého verdiktu soudců přímé boží potvrzení. Obecně vzato se boží zásahy do lidského soudnictví vyskytují nápadně zřídka dokonce i v mytologii. V nejstarší době, kterou nám prostředkuje raná epika, neexistovaly žádné stabilně fungující soudy, nýbrž se *ad hoc* svolávala *agora*, tj. shromáždění na veřejném místě a za přítomnosti veřejnosti.⁴ Neexistoval ani žádný zvláštní úřad soudce, nýbrž spory rozhodovali pod přísahou představení rodu (*genos*), nebo v případě větších správních celků králové, což byli většinou drobní vládcí nad poměrně malým územím (jako např. Odysseus).⁵ Ani ti nejmocnější mezi nimi nestanovovali nové normy nebo zákony, nýbrž uplatňovali na soudech staré zvykové právo, a to v ideálním případě tak, aby byl konkrétní spor či přečin rychle, ne násilně a s všeobecným souhlasem zahrazen.⁶

Příslušníci staré společnosti byli velmi mstiví a odcinění křivdy pokládali za otázku cti a svou prvořadou povinnost, ať už byla utrpená újma skutečná, anebo jen domnělá.

¹ *Přísaha*: Latte, *Heiliges Recht*, s. 1–30; Parker, *Law and Religion*, s. 69–72. *Kletba*: Ziebarth, *Fluch*, s. 57n.; Latte, *Heiliges Recht*, s. 61–88.

² *SIG* 438 A 13–18 (asi 400 př. n. l.): ἡόρκος· ἠυπόστομοι ποί τοῦ Δι[ι]ός τοῦ πατρώου· εὐοπέκοντι μὲν ποί ἀγαθὰ εἶη, αἱ [δ'] ἐποπέκοντι [κ]ακὰ ἀντὶ τῶν ἀγ[α]θῶν. Latte, *Heiliges Recht*, s. 21n. a 39n.; Parker, *Law and Religion*, s. 70.

³ *Rozsudky*: Il. XVI.387; Hésiodos, *Op.* 221. *Diovy věštbý*: Il. I.238–239 a *Od.* XVI.403–404. Lloyd-Jones, *Justice*, s. 6–7; Jones, *Law*, s. 28–29; Hölkeskamp, *Written Law*, s. 97.

⁴ Il. XVIII.497–498 a XI.806–807; *Od.* XII.439–440; Hésiodos, *Theog.* 88–89.

⁵ Aristotelés, *Pol.* III.1.4, 1285b1.1–14 a 22–23 (upr. překl. A. Kříže): „Králové ... kromě toho rozsuzovali pře. Toto činili někteří bez přísahy, druzí s přísahou; přísaha se konala zdvižením žezla. [...] Král byl

A nemuselo se jednat přímo o zabítí, aby hrozilo reálné nebezpečí, že se rozeběhne takřka nezastavitelný kolotoč odvetných násilností, protože ani druhá strana si nechtěla dát nic líbit.¹ Zvykové právo se však stavělo proti násilí a jeho představitelé nebyli vůbec nakloněni tomu, aby soukromníci brali spravedlnost do vlastních rukou.² V těchto snahách je ovšem hodně limitovala ochota rozvaděných stran dát se usmířit. Soudci účastníky spory nemohli jednoduše povolát a nařít jim, co musí udělat, protože jednak (většinou) neměli žádné vyšetřovací a donucovací prostředky a mandát k jejich použití, jednak hrozilo, že protivníci řešení, které se jim nezamlouvalo, nepřijmou a vyřídí si spor mezi sebou, zpravidla násilně.³ Soudcové tedy museli nabídnout takovou možnost, která by uspokojila obě strany. Primárně tudíž neusilovali o objasnění viny či nevinu nebo o spravedlivé potrestání viníků, nýbrž o to, aby strany vyřídily svůj spor k vzájemné i všeobecné spokojenosti.⁴

Nejstarší soudní scénu líčí Homér v rámci popisu výjevu zobrazených na Achillově štítu. Před soudem se tu ocitly kvůli vraždě dva znesvářené rody, které podle všeho disponovaly podobnou mocí a prostředky, protože v případě příliš velkého rozdílu mezi nimi by byla příliš nasnadě násilná svépomoc:⁵

Hojný na němu lid byl shromážděn: jednali právě o sporu: občanů dvě stran náhrady rozeprá mělo za muže zavražděného: vrah slavnostně tvrdil (εὐχέτο), že zaplatí všechno, dávejte důkazy lidu, sok popíral, že by co dostal. Avšak přáli si oba, by znalý je rozhodl svědek (ἄστωρ). Každé straně pak davy stoupenců (ἄοοί ... ἄρωγοί) přizvukovaly. Heroldi hlučící lid tam tišili, starší pak lidu na křesla kamenná sedla a v posvátném okruhu soudním heroldů zvucných hlasů v své pravici drželi žezlo, s kterým vstávali s křesel a po řadě činili nález (δικαζόν). Zároveň uprostřed nich dvě talentů leželo zlata za dar pro toho soudce, jenž nález (δικήν) nejlepší podá.

I když je tato scéna z mnoha důvodů nejasná,⁶ jisté je, že líčí strany, které se sešly ke smírnému řízení a právě se dohadují o výši odškodnění za způsobenou smrt. Jako soudce tu nezasedá král, představení rodu ani vybraný aristokrat, který měl dost moci, významu a výmluvnosti, nýbrž skupina starších, která zřejmě zastupovala významné rody a svými soudcovskými žezly krále napodobovala. Výsledný rozsudek není básníkem zmíněn, ale jistě vedl ke smíření, to vyplývá už z ochoty obou stran vzájemně

¹ Mireaux, *Život*, s. 125–128.

² Latte, *Rechtsgedanke*, s. 67. Stov. např. Il. XVI.386; Hésiodos, *Op.* 275.

³ Latte, *Rechtsgedanke*, s. 66; Jones, *Law*, s. 151. Stov. např. Il. I.247–305.

⁴ Latte, *Heiliges Recht*, s. 11 a 40; Jones, *Law*, s. 151; Mireaux, *Život*, s. 121–122.

⁵ Il. XVIII.497–508, upr. překl. O. Vaňorného. Stov. Mireaux, *Život*, s. 128–132; Gagarin, *Early Greek Law*, s. 87–88. *Commentary* 11.1.1.

jednat a dohodnout se. Otázkou zůstává, co přispělo k jeho vydání a co zaručovalo, že se protivníci do sebe nepustili přímo na soudu nebo vzápětí po něm.

Jako odpověď se nabízejí čtyři indicie, všechny bohužel jen nepřímé. Za prvé mělo sloveso užitá pro „slavnostní tvrzení“ (v. 498: *eucheto*) vřaha, že zaplatil, u Homéra i později význam sílu,¹ a proto se zdá, že splacení pokuty a ukončení jakéhokoli nepřátelství k poškozené straně odpovídá. Za druhé byl „svědkem“ (v. 501: *ístór*) nejspíše míněn bůh jako ručitel přísahy, protože pře už byla rozhodnuta a žádného dalšího svědka, který by měl být ještě vyslechnut, nebylo zapotřebí.² Za třetí lze v stoupenicích, jež si obě strany přivedli k soudu (v. 502: *arógoi*), spatřovat tzv. přísézné pomocníky z řad příbuzných, kteří rozhodovali spory v archaické době,³ i když Homér výslovně neuvádí, že by přísahal. Za čtvrté lze i rozhodnutí soudců (v. 506: *dikazon* a v. 508: *diké*) vykládat jako rozhodnutí přísézné či vyzývající k přísaze, to znamená, že soudci svůj verdikt stvrdili přísahou,⁴ případně k témuž vyzvali i strany sporu.⁵

Celkově se tedy zdá, že platnost a vymahatelnost norem udržovala v nejstarší řecké společnosti na prvním místě přísaha, která byla pro soudce v zásadě jediným důkazem či prostředkem k zjištění pravdy, pro strany sporu hlavní zárukou soudcovy nestrannosti a pro všechny zúčastněné bohů na trestu, pokud byla výpověď křivá.⁶

To se však během archaické doby změnilo. Obce vnějšně i vnitřně zesílily a už se nespokojovaly pouze s rolí prostředkovatelskou a smířčí. Jmenovaly podle vlastních kritérií stálé soudce, které zařadily svou autoritou, čímž jim daly do rukou i moc k prosazování jejich rozhodnutí. Zpočátku byla moc státních soudců dosti malá, neboť ji na jedné straně vymezovaly a omezovaly nepsané zvyklosti, na straně druhé psané zákony. Soudce se musel řídit především jimi a podle svého mohl rozhodovat pouze v případech, kdy byla situace naprosto nejasná, nebo na ni zákony nepamatovaly. Stále méně se však musel starat o názory a představy stran pře, protože jednak měl stát s nabyváním síly stále více možnosti, aby dokázal potlačit nebo tvrdě potrestat případné pokusy jednotlivců o uchopení práva do vlastních rukou, jednak zákony výslovně stanovovaly možnosti a povinnosti všech účastníků pře: například za jakých okolností které nařízení platí, kdo je čím povinen komu, jak velkou částku a dokdy má odsouzený v jednotlivých případech zaplatit, kolik je zapotřebí svědků na dosvědčení určitých věcí atd.

I když se procesní právo minimálně od začátku 5. století opíralo zejména o psané zákony, velmi dlouho veškeré jednání na soudech probíhalo pouze ústně (stejně jako na soudech řízených právem zvykovým). Až v klasických Athénách došlo k přelomo-

¹ / LSJ, s. v. εὐχομαι II. Stov. II. VIII.526 a Od. XVII.50.

² / Thür, *Oaths*, s. 68–69 (pro); Gagarin, *Early Greek Law*, s. 86–87 (contra).

³ / Přísežní pomocníci byli členové rodu, přátelé nebo sympatizanti, které si s sebou strany pře před soudem vodily a kteří svými přísahami podporovali sílu a charakter strany, k níž patřili, a oprávněnost jejich nároků. Meister, *Eideshelfer*, s. 559–586; Tod, *Selections*, s. 63–65; Latte, *Heiliges Recht*, s. 14–16.

⁴ / Stov. Pseudo-Aristotelés, *Ath. pol.* LV.5; IC IV.72, IX.24–27 a 37–38 z Gortys (480–460 př. n. l.).

vému obratu, kdy si obžalovaní i žalobci nechávali řeči skládat a zapisovat od profesionálů (tzv. logografů). Ale i potom orální forma projevu převažovala, protože řečníci i jejich zákazníci se řeči učili nazpaměť, anebo je jednoduše předčítali.¹ Také zákony byly stranami nošeny k soudu v zapečetěných vázách a předčítány zvláštním úředníkem (stejně jako výpovědi svědků).² To vše postupně ovlivnilo jak způsob zacházení se zákony, tak jejich samotnou podobu. Vznik vrstvy právnických profesionálů a znalců vedl k tomu, že zákony byly vystaveny pokusům o maximální využití jejich předností i nedostatků ve prospěch klienta a v neprospekch jeho protivníka. Nezřídká se proto stávalo, že v nich byly objeveny mezery či protimluvy, případně docházelo k pokusům rovnou prosadit takové zákony nebo jejich interpretace, které *a priori* vyhodňovaly nebo znevýhodňovaly určité skupiny a vrstvy lidí (viz níže). Soudní praxe přestala být pouhým důsledkem zákonů, nýbrž je začala sama silně ovlivňovat.

Tresty a jejich vymahatelnost

Řecká jurisdikce znala takřka všechny typy legálního násilí, na které lze narazit i v jiných kulturách. Nepoužívala je však všechny jako tresty, ani stejnou měrou, ani vůči týmtž lidem. Například uvěznění nesloužilo jako trest, nýbrž jen k zajištění podezřelých, aby neuprchli před soudem, a odsouzcenců (k smrti), aby se nemohli vyhnout trestu. Podobně mučení nepřetavovalo trest, nýbrž prostředek ke zvýšení věrohodnosti výpovědi otroka, který navíc musel být odsouhlasen jeho majitelem. Otroci mohli být za trest také zbit a označen vypáleným znamením, zatímco svobodný občan neměl být vystaven žádnému fyzickému postihu, natož pak být podroben mučení.³ Sociální nerovnost lidí se odrážela i v trestech, a proto nebylo nic výjimečného, když totéž provinění postihovaly odlišné – většinou kvantitativně – tresty na základě postavení provinilce ve společnosti.⁴ Například v krétské Gortyně byly pokuty za znásilnění odstupňovány takto:⁵

Jestliže někdo znásilní svobodného nebo svobodnou, nechť zaplatí 100 statérů; jestliže (syna nebo dceru) apetairovu,⁶ nechť zaplatí 10 (statérů); jestliže otrok svobodného nebo

¹ / Jones, *Law*, s. 140; Gagarin, *Early Greek Law*, s. 94; Gagarin, *Unity*, s. 39. Stov. např. Lykúrgos, *In Leocrat.* 19, nebo Démosthenés, *In Stephan.* I (Or. XLV) 8 a 44.

² / Kohler – Ziebarth, *Stadtrecht*, s. 97–99; Jones, *Law*, s. 141–143.

³ / Cohen, *Punishment*, s. 170. Stov. Dinarchos, *In Demosthen.* (Or. I) 26–27.

⁴ / IC IV, 72 II.2–15 (zač. 5. stol. př. n. l.): αἱ καὶ τὸν ἐλευθέρων ἢ τὰν ἐλευθέρων κάρτερι οἴτει, ἕκατόν

στατάρων καταστασάει· αἱ δὲ κ' ἀπεταίρο, δέκα· αἱ δὲ κ' ὁ δόλος τὸν ἐλευθέρων ἢ τὰν ἐλευθέρων, διπλάει καταστασάει· αἱ δὲ κ' ἐλευθέρου Φοικέα ἢ Φοικέαν, πέντε δαρκνάνς· αἱ δὲ κα Φοικέα ἢ Φοικέαν, πέντε στατάρων· ἐνδοθιδίαν δόλαν αἱ κάρτερι δεκάσταιρο, δύο στατάρων καταστασάει· αἱ δὲ κα δεοαμ[α]μέναν, πέντε ἀμέραν, [ὁ]δεῖλον, αἱ δὲ κ' ἐν νυκτί, δύο ὀδεῖλον. Podobně byly v témže paragrafu rozlišeny i tresty za znásilnění.

svobodnou, necht' zaplatí dvakrát tolik (co svobodný); jestliže svobodný voikea nebo voikeu,¹ 5 statérů. Jestliže někdo znásilní svou vlastní otrokyni, zaplatí 2 statéry; jestliže jí násilí bylo učiněno už dřívě, (necht' zaplatí) obolos, pokud k tomu došlo ve dne, a 2 oboly, pokud to bylo v noci.

I když Řekové znali mnoho druhů trestů, od nejstarší doby až do konce antiky nejvíce uplatňovali tři z nich: trest smrti, vyhnanství a pokuty. Ostatní tresty se vyskytovaly spíše jen okrajově (např. ukamenování, zákaz účastnit se náboženských rituálů, zákaz pohřbu na území státu apod.), případně představovaly varianty hlavních trestů (např. konfiskace majetku) nebo jejich doprovod (např. ztráta občanských práv).

Trest smrti a vyhnanství byly vyhrazeny pro nejzávažnější prohřešky proti státu, ale ve výhodnocování, co takovým proviněním je, se jednotlivé obce více či méně odlišovaly. V historické době takřka všude hrozila smrt za zradu a snahu o změnu politického zřízení v obci (to bylo pokládáno za totéž), smrtí byli občas trestáni cizoložníci chycení při činu (většinou jen ve starší době), spekulanti, kteří závažně poškodili hospodářství obce, a snad i usvědčení bezbožníci.² O něco mírnější trestem bylo vyhnanství, které často s trestem smrti alternovalo a představovalo jakousi jeho mírnější formu. Někdy bylo časově či personálně omezeno (byly z něj vyjímány ženy a děti), ale velmi často trvalo doživotně a týkalo se celých rodin. Zpravidla se s ním pojila i ztráta všech občanských práv a konfiskace veškerého majetku.

Nejčastěji ukládaný trest představovala pokuta. Co rozhodovalo, byla její výše. Oproti předhistorické době, kdy bylo možné stanovit výši pokuty takřka libovolně, zákony takřka všech obcí směřovaly k přesnému vyčíslování pokuty za konkrétní přečin, třebaže její výše i přestupky, k nimž se vázala, se místně i časově velmi odlišovaly. Někdy zákon či soud určoval pokutu tak vysokou, že byla vlastně likvidační, neboť neschopnost zaplatit nebo ztráta majetku s sebou nesly další újmy. K tomu docházelo například v obcích, v nichž byla pozice ve správě obce podmíněna výší majetku, jak tomu bylo v solónských Athénách. Krajiní variantu vysoké pokuty představovala úplná konfiskace provinilcova majetku.

S tresty byli určitým způsobem spojováni i bohové, i když je poměrně obtížné ho konkrétněji specifikovat. V době zachycované nejstarší epikou lidé obecně soudili, že přepracování jakýchkoli hranic aktivuje numinózní síly, které je zabezpečovaly.³ Psané zákony se sice také zaštiťovaly bohy (viz výše), ale asi jen málokdo při jejich přepracování cítil nějakou posvátnou bázeň před restající boží rukou. Podrobně vypracovaný systém trestů svědčí spíše o tom, že obce uvažovaly střizlivě a už od začátku počítaly s tím, že zákony nejsou samozřejmostí a budou porušovány. Bohové

¹ Voikeové byli samostatně žijící zemědělci z řad původního (předřeckého) obyvatelstva, kteří patřili na způsob nevolníků svobodným občanům. V zásadě představovali nejvýše postavené otroky.

² Několik takových případů je doloženo pouze z Athén klasické doby, ale jejich pozadí se zdá být dosti komplikované. Ve většině z nich důvodem odsouzení zjevně nebyly čisté náboženské, viz k tomu Vítek,

nícméně hráli důležitou roli ve vymahatelnosti trestů, kterou nebylo nijak snadné zajistit. Přísaha, která se prováděla na oltářích bohů, v jejich jménu a občas i v rámci oběti,¹ se zpravidla pojila s podmíněným prokletím přísahajícího a jeho rodiny a zaručovala, že pokud některý účastník pře obejde díky lživé výpovědi zákon a vyhne se světskému trestu, nebo ho neprávem nechá dopadnout na nevinného, dopadne na něj a jeho rodinu kletba, a případně i ještě další trest bohů (ať už v tomto životě, nebo po smrti).²

V předhistorické době trest osobně vykonával vítězný žalobce přímo na odsouzenici a tento zvyk se víceméně udržoval i později.³ Obce i soudy disponovaly jen minimálním exekutivním aparátem, takže vyskytují-li se v zákonech odkazy na úředníky, jejichž úkolem bylo trestat, rozumělo se tím nikoli to, že tyto úředníci trest sami vykonávají, nýbrž že zajistí jeho regulérní provedení, nebo při něm budou asistovat. Většina exekutivních úkolů spočívala na žalobcích, k nimž v klasické době přibývali soukromníci, jejichž služby si stát pronajímal a jimž pro vymožení trestů poskytoval pomoc i beztrestnost.⁴ Později si některé státy začaly platit jakési policisty či zřízence (agoranomy, astynomy apod.), ale ti obstarávali jen nejzávažnější a přesně definované záležitosti, a navíc jich nikdy nepůsobilo mnoho (např. na celé Athény jich dohlíželo jen jedenáct).⁵

Losem stanovují také sbor jedenácti (robů, švédka), kteří dohlížejí na vězně ve vězení a trestají smrtí dopadené zloděje, únosce a lupiče, jestliže se přiznají. Jestliže však svou vinu popírají, předvedou je k soudu: budou-li osvobozeni, propustí je, jestliže ne, pak je popravi. Předkládají také soudu seznam pozemků a domů určených k zabavení, a ty, které soud prohlásí za zabavené, odevzdávají polétům. Předkládají soudu také udání, neboť i to je úkolem sboru jedenácti.

Zákon a spravedlnost

Nejstarší doba neměla pro spravedlnost vyhrazeno nějaké souborné slovo. Místo toho lze narazit na množství opisů a několik základních termínů, které takovou obecnější ideu naznačovaly, ale ne před začátkem 5. století. Jedná se zejména o termíny *dike* (viz níže), *themis* (právo, řád), *eunomia* (zákonnost, řád) a *isomo(i)ria* (stejnost údělu, rovnoprávnost), k nimž pak v klasické době přistoupily ještě *dikaio(s)yné* (právo, správ-

¹ Jištění přísah jmény konkrétních bohů (často podsvětních). II. III.275–280, XV.36–38 a XIX.258–261; Od. V.184–186 (Jones, Law, s. 139; Burkert, *Greek Religion*, s. 250). *Přísahy ve svatyních a u oltářů*: IG XII.9.191 A 43–44 z Eretrie (4. stol. př. n. l.); IG II² 1237 B 73–74 z Athén (doba vzniku je nejistá); Andoktides, *De myst.* 126–127. *Přísahy s vnitřnostmi obětí v rukou*: IG I² 10.17 z Athén (5. stol. př. n. l.); ² II. III.275–280; Hérodotos, *Theog.* 231–232; Theognis 1195–1196. Burkert, *Greek Religion*, s. 252.

³ Srov. Latte, *Heiliges Recht*, s. 87.

⁴ Kohler – Ziebarth, *Stadtrecht*, s. 121–122. *Antiquitates...*

pochází z Nikaureovy hrobky ze 4. dynastie) mohla nemoc – či nepřítčnost – učinit úřední listinu neplatnou. Kromě přítčnosti autora byla pro platnost závěti či majetkového vyrovnání nutná rovněž přítčnost svědků, jejichž podpisy nahrazuje v případě nápisu na stěně hrobky prostý seznam jmen (například Vepemnefretovu závět z 5. dynastie doprovází seznam 15 jmen svědků).

Tyto texty pocházející z nekrálovských hrobek používají stejný jazyk jako dobové královské dekrety,¹ které představují (ve své pozdější podobě) vůbec nejdůležitější prameny k podobě zákonů ve starém Egyptě.² Ze Staré říše se dochovalo několik výnosů panovníků o vynětí chrámů a kaplí z daní. Jako příklad zde uvádíme edikt Pepiho I. (6. dynastie, asi 2305–2150 př. Kr.) pro zádušní kapli královské matky Iputy z Abydu:

Kraj Dvou sokolů (5. hornoegyptský), Koptos, kaple královské matky Iputy.
Příkazal jsem vynětí³ této kaple, (jejích) kněží, poddaných, velkého i malého skotu. Není proti ní žádného nároku. Co se týče každého posla, který pluje na jih v jakémkoli poslání, moje veličenstvo nepovoluje jakékoli vydání toho, co přísluší této kapli. Moje veličenstvo nedovoluje, aby bylo vysláno „Horovo procesí“.⁴ Moje veličenstvo přikázalo vynětí této kaple. Moje veličenstvo nepovoluje vybírat z této kaple jakoukoli daň, která je vyměřena pro rezidenci. (Stéla Káhiira CGC 41.8900)

Král v tomto dekretu vydává příkaz s omezenou platností (pouze pro zmiňovanou kapli) a neuvádí sankce, které budou uplatněny v případě porušení tohoto příkazu. Prvním dekretem s obecnou platností je až edikt krále Haremheba (1319–1292 př. Kr.) z Nové říše (viz níže).

Navzdory této skutečnosti se již některé formulace královských dekretů i nekrálovských nápisů Staré říše stavbou podobají textu *pOxy. 3285*. Například Kaemnefretovy výnosy o zajištění vlastního posmrtného kultu (5. dynastie, Giza) obsahují následující opatření proti komukoli, kdo se bude neoprávněně soudit o majetek jeho zádušních nadací:

Co se týče jakéhokoliv zádušního kněze mé nadace, který povede soudní spor proti svým kolegům a sepsí žalobu ohledně svého sesazení z úřadu zádušního kněze, aby mu případ podíl, který je v jeho vlastnictví: necht' jsou mu odebrána pole, lidé a všechny věci, které jsem mu dal, aby mi z nich obětoval, a necht' jsou tu úředníci, kteří mu připraví konec kvůli tomuto zákazu věst spory. (Urk. I, 13–14)

Zde se objevuje i trest za porušení uvedeného opatření, který odpovídá pozdějším trestům za podobná provinění. Obsah těchto textů tak s největší pravděpodobností

¹ Goedicke, *Rechtsschriften*, s. 2, hovoří v této souvislosti o „plně vyvinutém právníckém stylu nápisů“.

² Příklad a interpretaci těchto dokumentů vydal Goedicke, *Königliche Dokumente*.

³ Dosl. „ochranu“, v této souvislosti jde vždy o vynětí z daní.

⁴ „Horova procesí“ představovala pravidelné cesty královských úředníků po Egyptě, jejichž cílem byla kontrola...

odráží existenci kodifikovaných pravidel, podle nichž se řídilo nakládání s majetkem i trestání těch, kdo smluvní závazky porušili či zahájili zbytečný soudní spor.

Konečně Čentej (5. dynastie, Urk. I, 164) se odvolává na pravidlo „kdo pohřbil, ten dědí“, které je v pozdějších dobách označováno přímo jako zákon: „Majetek patří tomu, kdo provedl pohřeb, tak zní zákon (p3 hp) faraonův“¹ (pKáhiira 58092, Nová říše).

Zákon a precedens

Dalším nepřímým dokladem existence psaného zákona již před obdobím Nové říše je zmínka o zničení psaných zákonů země v rámci chaosu, který popisuje literární text *Náříky Ipuverovy ze Střední říše*: „Zákony pracovních táborů² (hp.w n whnrt) jsou zahozeny, lidé po nich na ulicích šlapou, žebráci je na cestách trhají“ (Ipuver 6.9–10). Ačkoliv se jedná o literární text, a tedy fikci, můžeme předpokládat, že v době Střední říše měli Egypťané velmi jasnou představu o psaných zákonech a jejich významu pro chod země a fungování společnosti. Otázkou však zůstává, jakou podobu tyto zákony měly. Máme hledat zákoník, tedy systematickou sbírku zákonů tak, jak je doložena na Blízkém východě? Nebo je možné, že staroegyptský „zákoník“ nikdy netvořil ucelené dílo, ale skládal se prostě z řady precedenčních případů,⁴ sebraných v zemských archívech?

Mnohé doklady naznačují, že bychom spíše měli hledat sbírku precedenčních případů. Shoufu Jin došel pečlivou analýzou pojmu „hp“, který se v egyptologické literatuře překládá jako „zákon“, k závěru, že jeho přesný význam v závislosti na kontextu je „rozhodnutí dřívějšího soudního procesu“ a „záznam v pozemkovém katastru“.⁵ Z Nové říše se dochoval záznam o jmenování vezíra⁶ Rechmirea do funkce, kde mu panovník oznamuje: „Co se týče úřadu, v němž nasloucháš,⁷ je tam síň plná zápisů všech soudních rozhodnutí.“⁸ Vezír jako nejvyšší soudce v zemi měl tedy k dispozici sbírku starších soudních rozhodnutí, nikoli kodex. Skutečnost, že se skutečně poři-

¹ Příklad podle S. Jina, *Gottesurteil*, s. 96.

² Shodou okolností se pět zákonů, které se zabývají uprchlíky, mimo jiné i z *hnrt*, dochovalo na papýru ze Střední říše (pBrooklyn 35.1446, jenž obsahuje pravděpodobně citace několika zákonů). Lorton, *Treatment of Criminals*, s. 17; Lippert, *Einführung*, s. 32.

³ To tvrdí s naprostým přesvědčením Lorton, *Treatment of Criminals*, s. 5 (s odkazem na pBrooklyn 35.1446): „Nyní již však víme s jistotou, že psané zákony existovaly již v době faraonského Egypta.“

⁴ Otázkou precedenčního práva ve starém Egyptě řeší podrobně Bedell, *Criminal Law*, s. 1–142.

⁵ Jin, *Bemerkungen*, s. 89–92. Mnohdy z nejstarších právních dokumentů se zabývají otázkou vlastnictví půdy a je otázka, zda každý „záznam v pozemkovém katastru“ nebyl zároveň „rozhodnutím dřívějšího soudního procesu“.

⁶ Vezír byl nejvyšším státním úředníkem a zároveň nejvyšším soudcem země, vyšší instanci představoval pouze král.

⁷ *Th...*

zovaly zápisy soudních rozhodnutí, potvrzuje nejen přítomnost písařů u soudních dvorů,¹ ale i další text pojednávající o soudním procesu Nové říše, na jehož konci „byla pořízena kopie a umístěna do soudní síně faraonovy“.² Konečně, je snadné si představit řecké cestovatele, ohromené rozsahem soudních archivů starých Egyptanů a státním textů v nich uchovávaných, na jejichž základě usoudili, že nejstarší z nich jsou dílem samotného boha moudrosti Thovtia.³ To se však již dostáváme na pole spekulací.

Z doby Střední říše se dochovalo jen velmi málo textů právní povahy. Nejdůležitější mezi nimi je zmiňovaný papyrus Brooklyn 35.1446 z doby konce Střední říše (po r. 1700 př. Kr.). Obsahuje jména 80 osob, které uprchly z „velkého pracovního tábora“ (*hmr.t wr.t*) a záznamy jejich dopadení. Doprovodně poznámky se odvolávají na 5 soudních rozhodnutí (precedentních případů či zákonů; *hp*):

Soudní rozhodnutí o těch, kdo zběhli.

Soudní rozhodnutí o těch, kteří úmyslně zběhli na šest měsíců (či více).

Soudní rozhodnutí o úmyslném zběhnutí z práce.

Soudní rozhodnutí o tom, kdo uprchl, aniž by splnil svůj úkol.

Soudní rozhodnutí o tom, kdo uprchl z pracovního tábora. (p Brooklyn 35.1446 d)⁴

Vzhledem k velmi konkrétnímu charakteru jednotlivých případů, které se liší pouze nepatrnými podrobnostmi, je v tomto případě pravděpodobnější, že se jedná o citace předchozích soudních rozhodnutí, nikoli kodifikovaného zákoníku.⁵

Nová říše

Zdaleka nejvíce pramenů pro poznání práva a zákona ve starém Egyptě se dochovalo z Nové říše. Jedná se o královské dekrety, mezi nimiž je nejvýznamnější dekret Haremhebův,⁶ zabývající se obnovou práva v Egyptě po složitém období Achnatona

¹/ Allam, *Law Courts*, s. 112–113.

²/ Mesův nápis, Gardiner, *Inscription of Mes*, s. 52, 6.

³/ Lorton, *Treatment of Criminals*, s. 5, považuje fascinaci antických autorů staroegyptským právem za téměř jednoznačný doklad existence kodifikovaného zákoníku a skutečnost, že Diodoros Sicilský uvádí jako prvního zákonodárce legendárního sjednotitele Egypta, krále Meneje, za doklad státního hoto zákoníku.

⁴/ Hayes, *Late MK Papyrus*, s. 47–48, a Lorton, *Treatment of Criminals*, s. 17, se domnívají, že se text odvolává na kodifikovaný zákoník, a překládají (text originálu umožňuje obojí interpretaci): „Zákon o tom, kdo zběhne.“

Zákon o těch, kteří úmyslně zběhnu na šest měsíců (či více).

Zákon o úmyslném zběhnutí z práce.

Zákon o tom, kdo uprchne, aniž by splnil svůj úkol.

Zákon o tom, kdo uprchne z pracovního tábora.“

⁵/ Za povšimnutí stojí rovněž skutečnost, že dva z pěti případů jsou citovány v plurálu a dva v singuláru.

novy¹ vlády, a o zápisy soudních sporů, pocházející většinou z Dér el-Medíny, vesnice řemeslníků pracujících na stavbě královských hrobek v Údolí králů. Tyto texty publikoval (podle podkladů J. Černého) S. Allam.² Zcela zvláštní skupinu tvoří několik papyrů se záznamy soudních procesů s vykradači hrobek z konce Nové říše³ a pravděpodobně literárně zpracované vyprávění o harembovém spiknutí s cílem zavraždit Ramesse III.⁴

Dekret krále Haremheba je některými egyptology považován za nejstarší doklad staroegyptského zákoníku.⁵ Jeho text se dochoval na soše v Amonově chrámu v Karnaku.⁶ Dekret, jehož cílem byla obnova a pravděpodobně také reforma právního systému země, se skládá ze tří částí. Úvodní část popisuje katastrofální stav v zemi před Harembovým nástupem na trůn,⁷ druhá část představuje seznam sankcí pro úředníky a vojáky zneužívající svého postavení a třetí část se věnuje panovníkově reformě soudních dvorů. Druhá část, která je formálně více méně identická s pozdějšími (ptomatovskými) zákoníky, obsahuje popis případu a předpis trestu, na rozdíl od těchto zákoníků zde však pravděpodobně jde o konkrétní a skutečné případy.⁸ Jeden z případů zní:

Co se tyče kteréhokoli vojáka, o němž se uslyší: „Chodí kolem a ... krade kůže,“ od dnešního dne proti němu bude uplatňován zákon (*jr:tw hp r=f*) takto (*m*): bude mu uštědřeno sto ran a pět zhmoždění⁹ a bude mu odebrána kůže, již vzal, jako něco, čeho nabyl krádeží (*m jž.v*). (Haremhebův dekret, 28)

Haremhebův dekret bezesporu představuje zákonodárný akt egyptského panovníka, nikdy však pravděpodobně nešlo o ucelený zákoník. Spíše byl reakcí na některé specifické (trestně) činy, jako například krádeže chrámového majetku či zneužívání moci, k nimž po amarnském období docházelo ve zvýšené míře. Můžeme však s jistotou předpokládat, že podobné dekrety tvořily součást soudních archivů, a že existoval-li přímý královský výnos k případu, který soud řešil, postupovalo se podle něj (vzpomněme odkazy na „faraonův zákon“ v právních textech Staré říše).

¹/ K Achnatonovi a Atonovi stroj. nově Janák, *Staroegyptské náboženství*, s. 267–275.

²/ Allam, *Hieratische Ostraka*.

³/ Capart – Gardiner – van de Walle, *New Light on Ramesside Tomb Robberies*.

⁴/ De Buck, *Judicial Papyrus*, s. 152–164.

⁵/ Lippert, *Einführung*, s. 47.

⁶/ Shupak, *New Source*, s. 3–4.

⁷/ Navzdory tomu, že v případě Haremheba má tento popis pravděpodobně alespoň částečně reálný základ, jedná se o nezbytnou součást královské ideologie. Každý egyptský panovník při nástupu na trůn „obnovoval maat“, tedy vracel zemi řád, šlo však o myticko-symbolický akt, nikoli o skutečnost.

⁹/ Výraz *wb.t.w-sd* se většinou překládá jako „otevřené rány“; R. Müller-Wallermann *Vornachlass*, s. 147.

Znění těchto dekretů pak tvořilo základ pro sbírky zákonů, jako je ptolemaiovský papyrus Oxxyrhynchus 3285 (tzv. *Ptolemaiovský zákoník z Hermopole*). Zde mají jednotlivé případy následující podobu:

Pokud země muž a jeho majetek přejde na jeho mladšího syna a starší syn proti němu vznese ohledně toho žalobu a mladší syn řekne: „[Můj otec] je tím, kdo mi dal tento majetek, řka: ‚Vezmi si to,‘“ bude vyzván, aby přísahal slovy „Můj otec mi dal tento majetek, řka ‚Vezmi si to.‘“ Pokud to odpřísáhne, [majetek] nebude dán staršímu bratru. Pokud přísáhat odmítne, majetek bude dán jeho staršímu bratru spolu s listinou ohledně majetku jeho otce. (*pOxy 3285, IX, 17–19*).

Podoba a obsah Démotického zákoníku z Hermopole odpovídá, navzdory určité míře zobecnění, spíše výpisu z archivu soudních rozhodnutí než zákoníku (vzpomeňme Eyrovo označení textu za „praktickou příručku“). Prameny z celého období faraonského Egypta, včetně první doložené sbírky zákonů, tak svědčí o tom, že egyptské právo bylo precedenční a rozhodování soudů se řídilo konkrétními výnosy z minulosti v podobě královských dekretů a archivovaných zápisů soudních procesů.

Zákonodárce a soudci

Král

Z dochovaných pramenů vyplývá, že jediným zákonodárcem a nejvyšším soudcem země byl král. Nové zákony vydávali egyptští panovníci po celou dobu dějin faraonského Egypta v podobě královských výnosů (*wd nswt*).¹ Většinou se jednalo o výnosy ve prospěch určitých chrámových nadací, avšak jejich platnost byla zjevně mnohem širší. To dokazuje výnos krále 19. dynastie Setchiho I. (asi 1290–1279 př. Kr.) pro náboženský chrám v Abydu, který byl zaznamenán na skalní stěle v Núbii.² V souladu s tímto umístěním byl dekret rozšířen o platnost pro „kohokoli vyslaného do Núbie“. Většina královských dekretů se dochovala v monumentální podobě, avšak existovaly i jejich verze na papyrech,³ které tvořily součásti archivů soudních dvorů a představovaly závazná pravidla pro všechny případy, jichž se týkaly.

Dekret krále Haremheba, který řeší zneužívání moci, je mezi dochovanými prameny výjimečný a jeho podoba je pravděpodobně důsledkem zvláštní situace v zemi a potřeby obnovy právního systému. Spíše než o zákoník se jedná o úpravu výkonné moci v zemi. Většinou nových zákonů tak panovníci pravděpodobně vyhlášovali pomocí precedenčních rozhodnutí. Právě k těm odkazují zmínky v textech právní poměly z celého období egyptských dějin. Příkladem může být smlouva z Nové

¹ Bedell, *Criminal Law*, s. 18.

² Griffith, *Abydos Decree*, 193–208; Gardiner, *Some Reflections*, s. 24–33.

³ Dekrety na papyrech se dochovaly již z doby Staré říše, a to v abúsriském papyrovém archivu, viz

říše (pTurin 2021), v níž manžel oznamuje, že nemůže dětem z prvního manželství dát nic z věna druhé ženy, neboť to král zakázal: „A dal bych jim něco z toho, co získávám s občankou Ineksunedžem, (ale) farao řekl: ‚Nechť věno¹ každé ženy patří jí.‘“ (pTurin 2021, III, 4–5).

V roli zákonodárce a nejvyššího soudce byl panovník v egyptské ideologii ztělesněním autoritativního výroku (*hw*), chápání (*sj?*) a pravdy a spravedlnosti (*mꜛ.f*).² Jeho hlavním úkolem bylo udržovat bohy daný řád světa (*mꜛ.f*), k čemuž mu mimo jiné sloužily též *hp.w*, zákony či soudní výroky, které představují konkrétní projevy abstraktního principu *maat*.³ *Maat* byl všeprostopující princip, jímž se řídil nejen panovník, soudci a soudní úředníci, ale i státní správa či kult a obětování bohům, a zejména každý jednotlivý Egyptian.⁴ Nedodržování principů *maat* či netrestání těch, kteří je nedodrží, hrozilo uvrhnout zemi v chaos.⁵

Král byl zákonodárcem a teoreticky také poslední a nejvyšší odvolací instancí, ve skutečnosti však svou pravomoc vynášet rozsudky delegoval na vezíra a soudní úředníky. Haremhebův dekret odráží význam, jaký se v Egyptě soudům a soudním úředníkům přikládal:

Výhledal jsem lidi ... dobrého charakteru, kteří vědí, jak soudit to, co je v těle (tj. myšlenky nebo úmysly), a naslouchají slohům paláce a zákonům (či výnosům, *hp.w*) soudní síně. Imenoval jsem je, aby soudili Obě země k uspokojení jejich obyvatel. (*Haremhebův dekret*, IV, 3–4)

Haremhebův dekret je výjimečný, přesto je zajímavé, že panovník zde osobně jmenuje soudce pro celou zemi. Doklady jmenování do vysokých funkcí spojených s pravomocí soudit na lokální úrovni však nalézáme již v životopisných nápisech Střední říše.⁶

Vežír

Skutečným nejvyšším soudcem v zemi byl pravděpodobně po celou dobu egyptských dějin vežír (*šty*). Vežír byl nejvyšším státním úředníkem, který se zodpovídal pouze králi a byl jím též vždy osobně jmenován.⁷ V době Staré říše naznačuje jeho statut

¹ Význam slova *sfr* je nejistý, zde překládáme podle Černého a Peeta, *Marriage Settlement*, s. 35, pozn. 18.

² Bedell, *Criminal Law*, 1; srov. též Lippert, *Einführung*, s. 2–5.

³ Nims, *The Term HP*, s. 243–260.

⁴ Assmann, *Herrschaft und Heil*, s. 185.

⁵ Od Nářků literatury Střední říše po démotická naučení si Egypťané představovali chaos jako převrácení stávajícího řádu světa. „Pokud se Re na nějakou zemi hněvá, učiní její velké malými a její malé velkými,“ zmi jedna z hrozeb démotického Chašešonkova (ve starším čtení Anchšešonkova) naučení (*pBM 1058, V, 9*).

nejvyššího soudce pouze plný titul, který zní *t3.j.ty z3b 3ty*, tedy „(vrchní) soudce a vezír“. Rechmirėv text¹ o jmenování vezíra pak jeho poslání popisuje jako „pozvednout spravedlnost (*m3.f*) do nebeských výšin a šířit její krásu po celé zemi“.²

Soudní dvory

Podrobné doklady o systému soudních dvorů se dochovaly z Nové říše. Nižší případy, jako krádeže a různé spory mezi jednotlivými obyvateli, řešily místní soudní dvory (*knb.t*), tvořené z předních občanů dané lokality.³ Předsedal jim starosta města či vesnice a nešlo o stálé instituce – soudní rada se sešla vždy v případě potřeby a ani členství v ní nebylo stálé.⁴ Zmínky v textech ze starších období naznačují, že nejpozději od Střední říše⁵ fungoval princip lokálních soudních rad na stejném principu. Představený skupiny pastýřů Amenemhet z počátku Střední říše se ve svém životopisném nápisu zmiňuje o tom, že byl

prvním své vesnice, jenž otvíral síň v den shromáždění rady. Byl jsem tím, kdo rozhoduje v den soudu (*knb.t*), tím, kdo přísahá v den přísahy.“ (Stéla BM EA 1628, 11–13).

Značné množství zápisů jednání lokálního soudního dvora se dochovalo v Dér el-Medíne a z jejich svědectví vyplývá, že řešily občanskoprávní i trestní spory.⁶

Větší provinění, zejména provinění proti státu, řešily dva velké soudní dvory (*knb.t 3.t* či *knb.t wr.t*), jeden pro Horní Egypt, sídlící ve Vasetu, a druhý pro Dolní Egypt, se sídlem v Héliopolu.⁷ Těm předsedal vezír a někdy se jich účastnil i panovník,⁸ avšak ani zde nešlo o stálé instituce. Pouze vezír byl jediným stálým členem velkého soudního dvora. Tento soud řešil velká provinění proti státu, například spiknutí,⁹ loupeže v královských hrobkách¹⁰ a všechna provinění, která se trestala smrtí. Sloužil také jako vyšší instance a odvolací soud a řešil vleklé případy, které místní rady nebyly schopny dověst do konce. Například v dlouhém řízení o dědictví a dělení majetku nosiče zbraní Messe uvádí správce Chaj: „Poté jsem vznesl stížnost k vezírovi v Héliopolu a on učinil, že jsem stanul společně s Nebnefret před vezírem u Velkého soudního dvora.“¹¹ Po-

¹ Text pochází z Nové říše, ale předpokládá se, že jeho předloha vznikla již v době 12. dynastie, srov. Faulkner, *Installation of the Vizier*, s. 19.

² Newberry, *Life of Rekhmara*, VII, 19.

³ Allam, *Law Courts*, 110. Mezi doloženými členy jsou předáci řemeslníků, písaři, strážci a kreslíči.

⁴ Měnil se dokonce i počet členů v rámci jediného procesu. Bedell, *Criminal Law*, s. 47–48.

⁵ Bedell, *Criminal Law*, s. 1. Předpokládá jejich existenci již ve Staré říši. Doklady pro to však neexistují.

⁶ Allam, *Law Courts*, s. 111. Vždy však šlo o provinění proti jinému jedinci, nikoli proti státu.

⁷ Bedell, *Criminal Law*, s. 2–3.

⁸ P'Zeneva D 191, Allam, *Hieratische Ostraka*, s. 303–307.

⁹ P'Turin 1875, De Buck, *Judicial Papyrus*, s. 152–164.

¹⁰ P'Leopold II / p'Amherst, Capart – Gardiner – van der Walle, *New Light on Rameside Tomb Robberies*, 169–193.

kud se někdo domníval, že se stal svědkem těžkého zločinu, hlásil vše přímo vezírovi. P. Salt 124¹ obsahuje komplikovaný a rozsáhlý seznam obvinění proti předákovi Panebovi, která řemeslník Amennacht vznesl přímo k vezírovi. Obviňuje Paneba z vraždy bývalého předáka (Amennachtova bratra Neférotepa) za účelem zmocnění se jeho místa, z krádeží v královských hrobkách a chrámech a z řady sexuálních zločinů.² Jeden z papýrů dokumentujících procesy s vykradači královských hrobek dokládá, že hlášení vážných zločinů přímo vezírovi představovalo standardní a očekávaný postup. Když dva písaři z Dér el-Medíny přinesli své důkazy o krádežích na vasetském královském pohřebišti starostovi východního Vasetu, starosta západního Vasetu, jemuž písaři podléhali, se urazil, a napsal vezírovi dopis, v němž si stěžuje, že jejich předkové vždy informace podobného rázu předávali přímo vezírovi, pokud byl v dosahu, a pokud byl zrovna na severu, poslali mu je po královském poslu.³

Soud pozemský a soud posmrtný

Ačkoliv král stál na samotném vrcholku právní hierarchie společnosti, ani on nestál mimo zákon. Pro Egyptány byl zákon a právo projevem *maat*, bohy daného řádu světa, a i král se jím musel řídit. Tak jako každý Egyptán stanul i panovník (v době Nové říše)⁴ po smrti před Usirovým soudem, kde musel v tzv. *negativní zповědi* (1.25. kapitola *Knihy mrtvých*) prohlásit, že se nedopustil 42 zločinů či nemorálních skutků, mezi nimiž se objevují i některé z prohřešků, které soudilo světské právo na zemi.⁵ Bůh Thovt pak vážil srdce zemřelého proti pířku, symbolu bohyňe Maat. Pokud zemřelý tímto soudem neprošel úspěšně, cíhala na něj hned pod vahadly Amemait, *Velká požíračka*, která jej pozřela a způsobila mu tak druhou, tentokrát konečnou smrt. Ti, kdo soudem prošli úspěšně, se zařadili mezi *achu*, blažené a mocné zesnulé.⁶

Zajímavý doklad toho, nakolik sám panovník podléhal obavám z posmrtného soudu, se dochoval v záznamech procesů s účastníky harémového spiknutí proti Ramessovi III.⁷ Aktivní účastníci byli odsouzeni k smrti, někteří spáchali sebevraždu.⁸ V úvodu *p'Judiciaire de Turin* se panovník k provedeným trestům smrti vyjadřuje následovně:

¹ Rovněž p'BM 10055.

² Černý, *Papyrus Salt*, s. 243–258; srov. též Eyre, *Crime and Adultery*, s. 93–94.

³ P'Abbott 6, 20–23, podle Allama, *Law Courts*, s. 113, pozn. 25.

⁴ V době Staré říše byl panovník bohem. To se odráží mj. i v soudních přísahách (viz níže), které se ve

Staré říši odvolávají na panovníka, v Nové říši pak na Amenrea (nejvyššího státního boha) či některé další bohy. Srov. Wilson, *Oath*, s. 129–156.

⁵ Zejména se jednalo o cizoložství, vraždu a pomluvu, srov. Lippert, *Einführung*, s. 5.

⁶ Překlad termínu *achu* podle Janáka, *Staroegyptské náboženství*, s. 247. K pojmu *ach* srov. tamtéž, s. 238–250.

⁷ P'Turin Jud., p'Lee; p'Rollin; p'Riffaud A, B, C a D; p'Varzy.

⁸ Právepodobně z obavy před bolestivou nontravní smrtí. Srov. Lippert, *Einführung*, s. 5.

Šli a vyšetřovali je a svými vlastníma rukama usmrtili ty, které takto usmrtili, ačkoli já nevím koho, a rovněž potrestali ostatní, já však nevím koho. Avšak já jsem jim přisně nakázal: „Mějte se na pozoru, abyste nepřipustili, aby byl někdo potrestán neprávem úředníkem, který nad ním nemá moc! Tak jsem k nim hovořil opakovaně.“

A co se týče všeho, co bylo učiněno, já nejsem ten, kdo to učinil. Necht' (zodpovědnost za) vše, co učinili, padne na jejich vlastní hlavy, zatímco já zůstanu chráněn a prost (zodpovědnosti) (*tw=j [w.kwj mk.kwj]*) navždy, zatímco budu mezi spravedlivými králi, kteří jsou před Amenreem, králem bohů, a před Usirem, vládcem věčnosti. (*p Turin Jud. II, 6 – III, 5*).¹

Král byl nejvyšším soudcem a zákonodárcem země, avšak nad ním stál soudce vyššího řádu – Usir, předsedající posmrtnému soudu. Rovněž zákon nepodléhal vůli panovníka, ale božskému řádu světa – *maat*. Pokud je interpretace Alexandry von Lieven správná, je dokonce možné, že se panovník v případě procesu s účastníky harémového spiknutí uchýlil k tzv. božímu soudu.² Soudy pomocí věštbý bohů jsou dobře známé, v době Nové říše se však většinou týkaly pouze drobných přestupků na lokální úrovni.³ Vzhledem k důraznosti, s jakou se panovník zbavoval veškeré zodpovědnosti za popravu vykonané v souvislosti s tímto procesem, je velmi pravděpodobné, že pásáže typu „vykonali na něm tvrdé tresty smrti, o němž bohové řekli: „vykonáte je na něm,“⁴ skutečně znamenávají věštbu bohů, k níž se soud (potažmo král) uchýlil, možná pro nedostatek důkazů.⁵ Není bez zajímavosti, že Ramsese IV. ve své hrobce prohlašuje, že nikoho „nezabil ani nepřikázal zabít neprávem“.⁶

Král se tedy za své skutky zodpovídal bohům. Egypťané rovněž předpokládali, že bohové zasáhnu tam, kde světská spravedlnost selže.⁷ To se projevovalo v přísahách při božích (či královských) soudích, v nichž na sebe obvinění či svědkové přivolávali odstrašující tresty a příkoří, pokud budou v soudu lhát, a také ve využívání kletby v právním jednání. Přísaha typu „vše, co jsem řekl, je pravda. Pokud zítřka či pozítří odvolám své svědectví, necht' jsem vyhánán do posádky v Núbii!“⁸ se odvolává na skutečný trest, který měl být v případě odvolání svědectví aplikován.⁹ Nejčastější podoba přísah v soudním

¹ Překlad podle deBucka, *Judicial Papyrus*, s. 154.

² Von Lieven, *Gottesurteil*, s. 185–190.

³ Landgráfová, *Prorockví a věštbý*, s. 29–48; příklady otázek adresovaných bohům viz u Černého, *Questions*, s. 41–58.

⁴ *p Lee I, 7*. Překlad podle von Lieven, *Gottesurteil*, s. 186.

⁵ Možné zmínky božích soudů se týkají pouze dvou odsouzených. Dotaz na vinu či nevinu (při nedostatku důkazů) je nejčastějším příkladem užití orákula pro právní účely. Většinou bývá dotazován pouze jediný bůh, avšak dochoval se i příklad, kdy se podezřelý z krádeže odmítal přiznat a byl postupně předveden před tři různá božstva (*p BM 10333*, Blackman, *Oracles*, s. 249–255).

⁶ Von Lieven, *Gottesurteil*, s. 186.

⁷ Assmann, *When Justice Fails*, s. 149–162.

⁸ Wilson, *Oath in Ancient Egypt*, s. 129–156, zejm. případy 31–62, 82–114.

⁹ *p BM 10053*, verso, II, 18, podle Wilsona, *Oath in Ancient Egypt*, s. 138.

kontextu je „přisáhám při *Amonovi a králi*“, dosl. „jako Amon trvá a jako panovník trvá.“¹ Ochoť obviněného přísahat při bohu a králi mohla vést k ukončení sporu, snad proto, že byl-li na sebe přísahající ochoten seslat boží hněv i trest pozemského soudu, věřilo se, že je skutečně nevinen.²

Zatímco přísahy vždy doprovází reálná hrozba pozemského trestu v případě jejich porušení,³ kletby měly svou účinnost na onom světě a jejich vyplnění bylo pouze v rukou bohů. Jelikož egyptský zákon vycházel ze světa bohů, byla i kletba neřídnou součástí egyptského právního systému. Král se k ní uchýloval v případě, že jeho záměrem bylo sankcionovat budoucí panovníky, kteří se nebudou řídit jím danými zákony. Společnosti by byli jako nejvyšší zákonodárci a soudci nepostizitelní, on na ně však sesílá trest bohů.⁴ Běžní Egypťané pak kletbu využívali v případě, že se obávali činu, který se odehrává zcela beze svědků.⁵ V takových případech bylo třeba zásahu vyšší moci, egyptských bohů.

Zločin a trest

Existovaly dva způsoby trestání zločinů. V – dnešní terminologii řečeno – občansko-právních sporech představoval trest náhradu škody poškozené straně, zatímco v trestních případech čekala zločince poprava, tělesný trest (bití či zmrzačení) nebo vězení. Ve starém Egyptě jsou doloženy oba typy trestů, ačkoli k trestu smrti se přistupovalo jen zřídka a s velkou obezřetností.⁶

Trest smrti

Trest smrti je ve starém Egyptě, kromě zmiňovaného spiknutí, jednoznačně potvrzen pouze za vykrádání královských hrobek.⁷ O tom, že se v případě dochovaných soudních sporů nejedná o jednorázové rozhodnutí, ale společností uznávaný zákonný trest, svědčí následující sarkastická poznámka jednoho z obviněných na otázku, zda se loupení účastnil: „Viděl jsem trest, který postihl zloděje za časů Chaemuasety. Budu snad záměrně vyhledávat smrt?“ (*p BM 10052*, VIII, 19–20). Jiný z obviněných při-

¹ Srov. Wilson, *Oath in Ancient Egypt*, *passim*.

² Eyre, *Crime and Adultery*, s. 103.

³ Případ obviněného Merisachmeta (*p DM 27*), který opakovaně spal s vdanou ženou i poté, co za stejný čin stanul několikrát před soudem, kde pod hrozbou vyhnanství a zmrzačení přísahal, že v této činnosti nebude pokračovat, avšak přesto ženu nakonec přivedl do jiného stavu, dokazuje, že tresty zmiňované v přísahách, nemusely mít vždy reálný základ. Srov. Eyre, *Crime and Adultery*, s. 100.

⁴ Lorton, *Treatment of Criminals*, s. 21.

⁵ Assmann, *When Justice Fails*, s. 149–150.

⁶ Lorton, *Treatment of Criminals*, s. 14. Rovněž ostantativní odmítání zodpovědnosti za udělení trestů smrti na *Judiciaire Turin* (viz výše) je *Achabadem el-akhatani* *in* *...*

znává, že loupil, ale nikoli v Údolí králů: „Dejte mne zabít za hrobky v Gabalenu! To jsou ty, v nichž jsem byl!“ (pBM 10052, VIII, 5).

V obou případech, tedy pokusu o atentát na panovníka a vykrádání královských hrobek, které bylo spojeno s ničením mumii (v jejichž obinadlech lupiči hledali amulety), se jedná o zločiny proti panovníkovi,¹ tedy proti egyptskému státu. Další doklady trestu smrti jsou již jen nepřímé. Pocházejí z královských dekretů a týkají se zcizení chrámové půdy, dobytka či jiného majetku a neoprávněného nakládání s pracovními silami, které chrámům náležely. Nejlépe dochovaným z těchto dekretů je dekret Setchiho I z Nauri.² Ten uvádí trest naražení na kůl³ pro „všechny chovatele dobytka, chovatele psů a pastevce“⁴ patřící chrámu, kteří prodají jakékoli zvíře z majetku chrámu nebo je nechají obětovat jinému bohu než Usirovi. Takový jedinec rovněž ztratí ženu, děti a všechen majetek ve prospěch chrámu a konečný příjemce zvířete musí chrámu odevzdat zvířata v poměru sto k jednomu, které takto získal.⁵ Není jasné, zda v tomto případě byl trest smrti skutečně vykonáván. Jedná se sice o zločin proti chrámu a bohu, teoreticky tedy o zločin téže úrovně jako zločiny proti králi, u nichž máme hrdelní tresty přímo doložené, dekret z Nauri však zároveň vyjmenovává značné množství jiných deliktů proti chrámu a chrámovému majetku, kde je sankcí zmrzačení, vyhnanství a/nebo majetková kompenzace.⁶ Trest je namířen proti lidem, kteří měli chrámová zvířata přímo na starosti, a proto by mohlo jít o obzvláště přísný trest za zneužití důvěry. Je však také možné, že nikdy neměl být vykonán a jeho účelem bylo pouze odradit ty chrámové zaměstnance, pro které by podobné manipulace s chrámovým dobytkem a jiným zvířectvem byly nejjednodušší, od jakýchkoli pokusů o podobné činy.⁷ To, že bychom v tomto případě neměli trest smrti přijímat jako skutečnost,⁸ potvrzuje i text *Naučení pro krále Merikarea*,⁹ v němž král radí svému nástupci: „Střež se nespravedlivých trestů. Nezabíjej, není to pro tebe prospěšné“ (*Merikare*, XVI, 1–6). Smrt si podle *Naučení pro krále Merikarea* zaslouží pouze vzbouřenec proti králi. V tomto případě má panovník následovat příkladu boha

¹ Toto vysvětlení se jeví smysluplnějším než domněnka Lortona, *Treatment of Criminals*, s. 32, že vykrádání královských hrobek byli popraveni proto, že svůj lup prodali. Zničení panovníkovy mumie se rovnalo zničení jeho posmrtného života. Citované úryvky z procesů navíc jednoznačně ukazují, že si obvinění byli vědomi trestu smrti za vniknutí do královských hrobek s účelem loupit. Co se s lupem dělo dál, je zjevně irelevantní.

² Griffith, *Abydos Decree*, s. 193–208; Edgerton, *Nauri Decree*, s. 219–230; Gardner, *Reflections*, s. 24–33.

³ Dosl. „nechá se spadnout, přičemž je umístěn na vrchol tyče“ (štr=f dj.w hr tp h.t); Griffith, *Abydos Decree*, příl. XLII, 77–78.

⁴ Griffith, *Abydos Decree*, příl. XLII, 74.

⁵ Viz také Lorton, *Treatment of Criminals*, s. 26–27.

⁶ Výpis skutků rozříděný podle výše trestu udává Lorton, *Treatment of Criminals*, s. 26.

⁷ Předpokládá se veřejné čtení dekretu při jeho vyhlášení.

⁸ Srov. též Müller-Wollermann, *Vergehen und Strafen*, s. 199.

Rea, který „zabil svého nepřítel a zničil své děti, když se chystaly vzbouřit“ (*Merikare*, XLVI, 1–9).

Vzhledem k obzvláště bolestivé a pomalé smrti, jakou představuje nabodnutí na kůl, což je jediný s jistotou doložený způsob poprav, se obecně předpokládá, že se popravly konaly veřejně,¹ což zvyšovalo jejich odstrašující účinek. Jistotu však nemáme, texty se o provedení rozsudku smrti zmiňují pouze velmi letmo.²

V tomto kontextu je nutno zmínit případ krádeže měděného dláta v Dér el-Medině, dochovaný na *ONash* 1, který bývá v egyptologické literatuře často citován jako příklad trestu smrti.³ Jde o žalobu řemeslníka Nebnefera proti ženě jménem Heria. Heria před soudem třikrát odpřísáhne, že dláto nemá, avšak to je nakonec nalezeno v jejím domě. Na to reaguje soudní shromáždění prohlášením: „Občanka Heria je velký zločinec a zaslouhuje smrt. Nebnfer je v právu.“⁴ Skutečnost, že trest pro Herii má určit vezír, naznačuje, že se skutečně jednalo o těžký zločin, avšak prohlášení o tom, že Heria „zasluluje smrt“ není nutno chápat doslovně. Mohlo jít prostě o označení *těžkého zločinu*, jehož souzení stálo mimo pravomoc lokálního soudního dvora. Heria třikrát křivě přísahala při bohu a králi, a křivá přísaha se často trestala mrzačením,⁵ jež stálo mimo pravomoc místních soudů a musel o něm rozhodovat vezír. Příklad občanky Herie mezi doklady trestu smrti nepatří.

Tělesné tresty a nucené práce

Tělesné tresty v Egyptě zahrnovaly bití (rány holí o dvou úrovních síly) a mrzačení – urážnutí nosu, uší či jazyka. Objevují se zejména jako tresty za zcizení chrámového majetku v královských dekretech Nové říše. V dekretu z Nauri je nejčastějším trestem za různá porušení chrámových privilegií a zásahy proti chrámovému majetku 100 ran holí.⁶ Za těžší přechyň, jako odvedení pracovní síly chrámu pro vlastní potřebu, hrozilo dvě stě ran holí a pět zhmožděnin, doplněné o náhradu pracovních dní, o něž chrám takto přišel.⁷ Časté bylo rovněž spojení tělesného trestu a vyhnanství. Podle dekretu krále Haremheba bude „každý služebník královského skladu, o němž se říká: Chodí a zabavuje lodě vojáků nebo nějakých lidí v celé zemi, potrestán⁸ urážnutím nosu a vyhnaním do Síly“.⁹

¹ Müller-Wollermann, *Vergehen und Strafen*, s. 198.

² Lorton, *Treatment of Criminals*, s. 29.

³ Např. Bedell, *Criminal Law*, se snaží zjevný rozpor takového trestu se vším, co je nám známo o egyptském právu, vysvětlit tím, že „v Dér el-Medině záviselo na měděných nástrojích živobytí místních lidí“ (s. 149), či tím, že „všechny nástroje v Dér el-Medině náležely *de facto* králi“ (s. 150).

⁴ *ONash* I, vso, 2–3. Allam, *Hieratische Ostraka*, s. 214–217; Černý – Gardiner, *Hieratic Ostraca*, příl. XLVI, 2.

⁵ Tj. odříznutím nosu a uší a vyhnaním do Kuše (Horní Nubie), srov. Lorton, *Treatment of Criminals*, s. 33–35.

⁶ Přehled u Lortona, *Treatment of Criminals*, s. 26; srov. rovněž Bedell, *Criminal Law*, s. 173.

⁷ Griffith, *Abydos Decree*, příl. XLII, 74.

Rány holí a zhmožděny často doplňovaly, jako v posledně citovaném případě, nucené práce. V případě provinění proti chrámu byl provinilec s celou rodinou často nucen doživotně pracovat na chrámové půdě. Dekret z Nauri uvádí, že pokud někdo poruší hranice chrámové půdy, bude mu uříznut nos a uši a stane se rolníkem na chrámovém pozemku.¹ Takové tresty sloužily dvojímu účelu: uříznutí nosu a uší mělo odstrašující, a tedy preventivní účinek, zatímco umístění provinilce (a často celé jeho rodiny) do chrámových služeb představovalo náhradu škody.²

Termín *ḥnr.t*, často překládaný jako „věznice“, má mnohem širší význam. Trest vězení (bez nucené práce) není ve starověkém Egyptě doložen, a slovo *ḥnr.t* v tomto významu odpovídá naší vyšetřovací vazbě.³ Odsouzení do *ḥnr.t* znamenalo nucené práce v lomech a dolech v pouštních oblastech v okolí Egypta, či službu v pevnostní posádce v Núbii. Kromě výše zmiňovaných prohrěšků proti chrámovému vlastnictví a obecného porušení královského dekretu (tak již od Staré říše) se vyhnáním stávalo také brání úplatků.⁴ Syřan obviněný z brání úplatků a utajování informací o loupežích v královských hrobkách se bránil slovy: „To mám být já, jenž jsem přišel ze Sýrie, odeslán do Kuše?“⁵ Vyhnanství do Horní Nubie zjevně v ramessovské době představovalo standardní, zákonem daný trest za brání úplatků.

Prohrěšky proti jedinci se trestaly bitím a náhradou škody poškozenému, avšak pokud se obviněný dopustil křivé přísahy (tak jako výše zmiňovaná Heria) či křivého obvinění, šlo o čin proti soudu, a tedy státu, a trest byl mnohem vyšší. Velmi často se tresty objevují v podobě hrozby, v tom případě však není jisté, zda byly tyto hrozby naplněny, či nikoli. Záznam o křivém obvinění Haje se dochoval na o*Cairo* 25556:

Co řekl představený pracovní skupiny Haj: Co se mne týče, strávil jsem noc ve své kůlně. Pak kolem prošel Penamon se svými lidmi. Říkali: „Ve velké ruce faraona je žaloba proti Hajovi. Mluvil urážlivě proti králi Setchim.“

Soudní shromáždění jim řeklo: „Řekněte nám, co jste slyšeli!“ Oni si odporovali a začali se hádat. Pak k nim promluvil předák pracovní skupiny Paneb: „Řekněte nám, co jste slyšeli!“ Odpověděli: „Nic jsme neslyšeli.“ Soudní shromáždění k nim promluvílo ... „Řekněte: Tak, jako Amon trvá! Tak, jako vládce trvá! Neexistuje žádná stížnost v ruce faraona!“ Pokud o tom dnes mlčíte, abyste o tom budoucnu opět mluvili, pak vám bude uříznut nos a uši.“ Bylo jim uštědřeno sto ran holí.⁶

Stejně jako v mnoha jiných případech, končí i zde celý proces bitím a přísahou čin neopakovat pod hrozbou mnohem těžšího trestu. Jak potvrzují případy sexuálních zločinů v Dér el-Medině, značné množství trestů, které na sebe obvinění sesílali v pří-

¹ Griffith, *Abydos Decree* příl. XLI, 50–52.

² Srov. Bedell, *Criminal Law*, s. 173–174.

³ Lippert, *Einführung*, s. 38.

⁴ Lorton, *Treatment of Criminals*, s. 35. Trest vyhnáním i v tomto případě většinou doplňovalo bití, srov. Müller-Wollermann, *Vergehen und Strafen*, s. 201–202.

sahách, nebylo pozemskými soudy nikdy uplatněno. Výše zmiňovaného cizoložníka Merisachmeta¹ musel poté, co opakovaně porušil u soudu dané přísahy, hnát k zodpovědnosti vlastní otec.

Vražda a znásilnění ve starém Egyptě

Egyptské mudroslovné a obecně kulturní texty považují vraždu za obzvláště odporný čin, který bohové krutě trestají. Každý Egyptan musel být po smrti schopen před Usirovým podsvětním tribunálem prohlásit, že nikdy „nezabil člověka“. Jak nahlíželo na vraždu egyptské právo?

Dochovalo se jen velmi málo dokladů, vyplývá z nich však, že místní tribunál měl povinnost vyšetřit každou podezřelou smrt. Bohužel fragmentární *ostrakon DeM 126* obsahuje reakci písařů úřadu královské nekropole na hlášení předáka pracovní skupiny Neferhotepa:

... Co to znamená, co říkáte? Co se týče každého člověka, který zemře – jdete tam, abyste to vyšetřili? Nebo je váš muž výjimkou? Tento muž byl (nalezen) mrtev v domě Haremheba. Napsali mi: „Hormen je mrtev.“ Šel jsem s Mehym ... Postarali jsme se o něj. [...] zjistili jsme, že byl zabit.²

Trest se v tomto případě nedochoval, ani záznam o tom, zda byl viník dopaden. V případě notorického zločince Paneba představuje obvinění z vraždy jen jedno z mnoha dalších obvinění, která zahrnují znásilnění, korupci, násilné činy a nerespektování nadřazených. Ani zde se však nedochoval záznam o trestu.³ Ve Třetí přechodné době (asi 1076–723 př. Kr.) je za vraždu doložen trest smrti upálením,⁴ což byla ve starém Egyptě obzvláště krutá smrt: zničení těla znemožňovalo rituální pohřeb a život na onom světě.⁵ Takový trest odpovídá významu života ve starém Egyptě,⁶ avšak vzhledem k nedostatku dochovaných pramenů jej není možno považovat za standardní. Egyptská mudroslovná literatura varuje rovněž před znásilněním či nucením k sexu. Varování před takovým jednáním se objevuje v *Ptahhotepově naučení*:

Nesoulož se ženou ani s chlapcem, pokud v jeho pohledu zaznamenáš odpor a pokud není úlevy pro to, co je v jeho těle. Neměl by trávit noc v odporu, který se neutiší, dokud nebude zcela pokořen. (*Ptahhotep P 457–459*)

¹ Viz pozn. 75.

² ODeM 126; Allam, *Hieratische Ostraka*, s. 97.

³ Srov. Eyre, *Crime and Adultery*, s. 93.

⁴ Lippert, *Einführung*, s. 67.

⁵ Bedell, *Criminal Law*, s. 166. V Textech rakvi říká zemětělý: „Nebudu hořet v ohni, nenamočím se ve vodě“ (CT II, 54; Spell 88). Upálení člověka znamenalo jeho zničení.

⁶ V Textech rakvi říká zemětělý: „Nebudu hořet v ohni, nenamočím se ve vodě“ (CT II, 54; Spell 88). Upálení člověka znamenalo jeho zničení.

Podobně několik životopisných textů Střední říše (cca 1980–1760 př. Kr.) zdůrazňuje, že se majitel textu nedopustil sexuálního násilí.¹ V dochovaných textech právní povahy však sexuální přečiny většinou slouží jen jako doprovodná obvinění vykreslující špatný charakter obžalovaného, nikoli jako samostatný trestný čin. Posuzování sexuálních deliktů navíc komplikuje fakt, že se takové činy popisují slovesem *nk*, jež ho význam sahá od sexuálních aktivit manželského páru až po potupné znásilnění oslem. Nevíme tedy, nakolik bylo znásilnění pouze nemorálním činem, odsuzovaným společností, a nakolik skutečně trestným činem, stíhaným justicí.² Jediná zmínka o skutečném sexuálním násilí se dochovala v obviněních proti předáku Panebovi, a to v úvodu pasáže o jeho sexuálních aktivitách s vdavými ženami:

Obvinění z toho, že oloupil Iiemuan o šaty, hodil ji nahoru na zeď a znásilnil ji. [...] Jeho syn před ním utekl na stanoviště strážců brány, kde přísahal: Paneb zneužil (*nk*) občanku Tuj, když byla /přestože je/ ženou řemeslníka Kenyna. Zneužil občanku Hel, když byla u Pardua. Zneužil občanku Hel, když byla u Hesunebefa. Tak promluvil jeho syn. Když zneužil Hel, zneužil také její dceru Vebchet. Také jeho syn Aapehtej zneužil Vebchet.³

Paneb možná nakonec skutečně přišel o místo předáka,⁴ avšak vzhledem k rozsahu jeho protizákonné činnosti není možné určit, jakou roli hrály v jeho potrestání sexuální delikty.⁵ Dochované prameny naznačují, že sexuální násilí bylo – stejně jako cizoložství – nemorální, avšak soudy se jím nezabývaly.

Majetkové tresty

Soudní tribunál v Dér el-Medíně se nejčastěji zabýval drobnými prohřešky proti jezdincům, jako byly různé krádeže, podvody či nespácení půjček. Stejně jako v případě krádeží chrámového majetku byla trestem kompenzace škody, ovšem zatímco v případě chrámů se jedná o sto- až dvěstěnásobnou náhradu odcizeného majetku, v případě krádeže od soukromé osoby jde pouze o dvojnásobek. K bití se pravděpodobně přistupovalo pouze tehdy, pokud byl prohřešek spojen s neuposlechnutím soudu, což již byl opět čin proti státu a jeho moci.⁶ V případě sporů mezi jednotlivci tak soud často spíše dohlížel na splnění všech závazků, než trestal viníky, ačkoliv ten, kdo nebyl v právu, musel často pod hrozbou velmi přísného trestu přísahat, že škody napraví. Některé dochované případy však naznačují, že k trestům, které se v přísahách objevují, se přistupovalo jen velmi zřídka. Například o *Chicago 12073* zaznamenává případ

¹ / Amenemhet Amenej, hrobka 2 v Bení Hasanu: Newberry, *Beni Hasan*, Tomb 2; Amenej, skalní nápis v Semné, *Semna R. I. S. 14*; Dunham – Janssen, *Semna Kamma*, s. 134 a příl. 98 B a D.

² / Eyre, *Crime and Adultery*, s. 93.

³ / *pSalt Rto I*, 19 a II, 1–4; Černý, *Papyrus Salt*, s. 245.

⁴ / Eyre, *Crime and Adultery*, s. 94.

⁵ / Eyre, *Crime and Adultery*, s. 104, se domnívá, že důvodem, proč byly Panebovy sexuální delikty zmi-

představeného policistů, který zakoupil džbán tuku, převzal jej, ale nezaplátil za něj. Opakovaně za to byl předvoláván k soudu, kde opakovaně přísahal, že cenu do určité doby zaplatí. Příklad se táhl celých 18 let, představený policistů na konci zaplatil dvojnásobek, jinak potrestán nebyl.¹ V případě představeného policistů bychom se mohli domnívat, že k úniku před větším postihem využili své moci, avšak podobně dopadl i případ nosiče vody Pentauereta (*oAshmolean Museum 1933.810*), který si navzdory opakovaným přísahám neustále půjčoval a nevracel osla:

Rok 28, 4. měsíc doby záplavy, den 25: den předání osla nosiči vody Pentaueretovi k práci na poli.

Zemřel (osel) u něj prvního měsíce zimy. Byl povinován uhradit jeho práci – pět denů. Druhého měsíce zimy přísahal před páнем, že osla nahradí. Přísahal před páнем, že mu (majiteli osla) jej nahradí do posledního dne Zimy: „Pokud to neudělám, nechť mi je uštědřeno sto ran a odebráno deset denů médi.“²

Celých devět měsíců poté, co přísahal před páнем, mi jej (konečně) nahradil. Přísahal před páнем, řka: „Nikdo jiný za ním nebude stát.“

Opět si jej vzal: od prvního měsíce doby záplavy, den první, do druhého měsíce doby Zimy, tedy (x)³ plných měsíců.

Rok 30, 1. měsíc zimy, 24. den: tohoto dne přísahal nosič vody Pentaueret před páнем, řka: „Tak, jako Amon trvá! Tak, jako panovník trvá! Neučiním tomuto Mennovi v budoucnu nic zlého. Dále řekl: Dokud jsem tu (žiji), jsou všechny věci proti mně.“

31. rok, 2. měsíc léta, 1. den: předání osla písaři Herimu; dostal jej od správy královské nekropole. Předal jej nosiči vody Pentaueretovi. Zůstal (osel) u něj tři celé měsíce.

Zdá se, že tresty často zůstávaly pouze u hrozeb. Tato určitá bezzubost egyptské justice možná souvisí se skutečností, že s rozsudkem v těchto „občanskoprávních“ sporech musely souhlasit obě strany. Ideálem staroegyptského soudce bylo – podle životopisných nápisů – „soudit protivníky⁴ k oboustranné spokojenosti“.⁵

Vztah zákona a mudroslovné literatury

Ten, jenž nectí zákony, bude potrestán,⁶ říká klasické staroegyptské mudrosloví. Zákon, justice a morálka, již do jisté míry kodifikovaly mudroslovné texty, byly ve starém Egyptě založeny na pricipu *maat* – univerzálního řádu, pravdy a spravedlnosti. Zákon i morálka vyjádřena v mudroslovích pocházely, stejně jako *maat*, od boha. Zatímco

¹ / Allam, *Hieratische Ostraka*, s. 40–42; Černý – Gardiner, *Hieratic Ostraca*, příl. LXIV, 2.

² / Dvojitá cena osla, obvyklý trest v podobných případech.

³ / Číslo vynecháno.

⁴ / Dosl. „bratry“, což je mytologický odkaz na spor Hora se Sutechem o vládu nad Egyptem, tedy dědicství po Usirovi, otci Hora a bratrovi Usira. Míneňy jsou znesvářené strany soudního sporu.

⁵ / Standardní součást tzv. *ideálních autobiografií*. *Ed. al. Texts...*